

ГЕРАЛЬДИКА. СФРАГИСТИКА

Ігор СИТИЙ

ГЕРБ І ПЕЧАТКА КОЧУБЕЇВ

Розглядаються герб і печатка родини Кочубеїв, дається їхній детальний опис.

Ключові слова: Гетьманщина, Кочубей, герб, печатка.

The emblem and the seal of Kochubeys were examined and described in detail.

Key words: Hetmanschyna, Kochubey, the emblem, the seal.

Провідною силою українського суспільства XVII – XVIII ст. було козацтво, яке очолювала генеральна, полкова та сотенна старшина. Українські історики мають певні здобутки щодо вивчення цієї верстви Гетьманщини, але й досі ми не можемо сказати що ця тема висвітлена на належному рівні. Зокрема, це стосується старшинської геральдики, емблематики, символіки і сфрагістики.

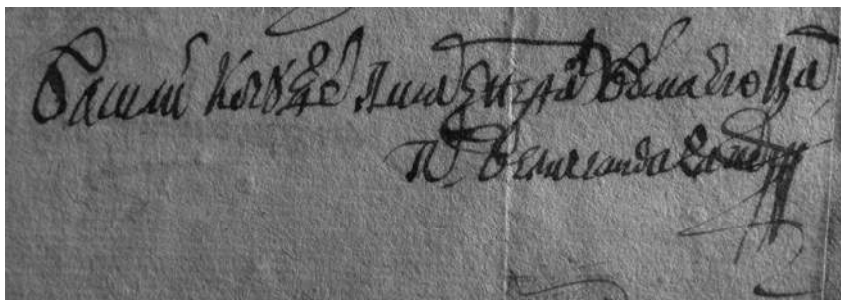
На науковому рівні розробку цієї теми започаткував О. Лазаревський¹. Справу продовжили Г. Милорадович², М. Слабченко³, В. Модзалевський, В.Лукомський⁴. У радянський період, з відомих причин, ця тема була занедбана. З 1991 р., після відновлення української державності, геральдичні та сфрагістичні дослідження вийшли на новий якісний рівень. Головним координуючим центром зусиль геральдистів та сфрагістів стало Українське геральдичне товариство. Щорічно почали проводитися спеціалізовані наукові конференції та виходити спеціалізоване видання „Знак”.

Темою нашої розвідки є герб і печатка родини Кочубеїв. Відомо,

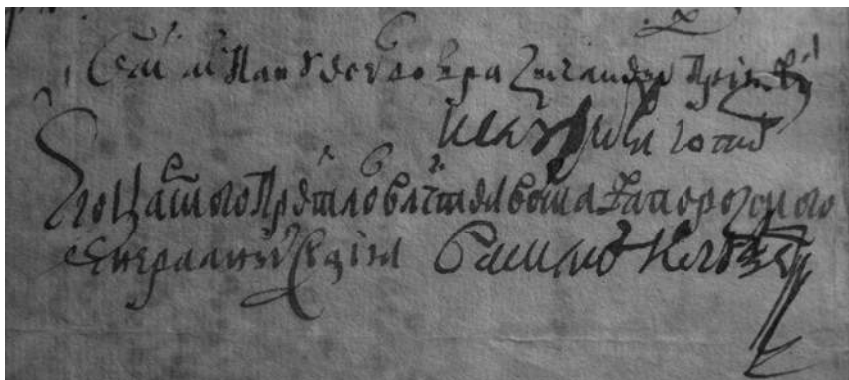
що їхнім предком був кримський татарин Кучук-бей⁵. В Україні він з’явився у середині XVII ст. і прийняв православну віру під іменем Андрій. Його син Леонтій Андрійович дослужився до чину військового товариша. Одним з найвідоміших представників цієї родини судилося стати Василю Леонтійовичу, котрий обіймав найвищі посади у гетьманській адміністрації – генерального писаря та генерального судді⁶. Проте, не

*Портрет генерального судді
Василя Кочубея*

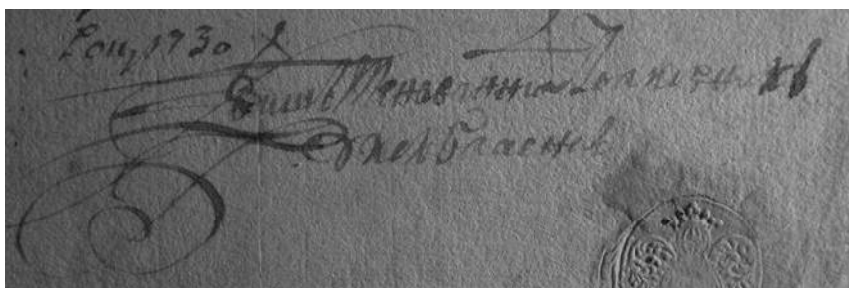

Ваше Князь Дмитрия Владислав
и Василь Кочубей

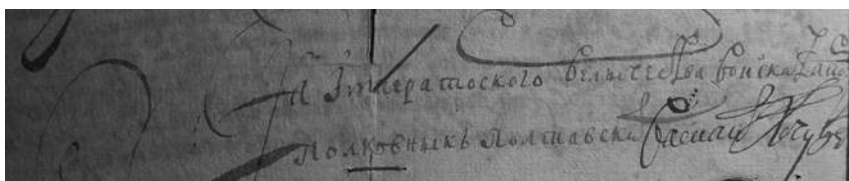

Сей и Намъ воевода Григорий
Кочубей
Господина Предлобляева Загородна
Сиграла и в томъ Вашемъ Князь

Автографи Василя Кочубея 1696, 1701 рр., генерального писаря та судді

Рокъ 1730
Ваше Милостивое
Секретарь

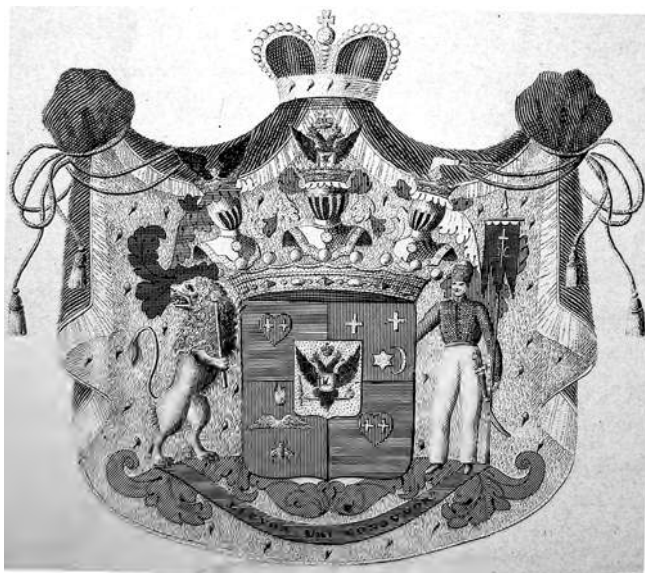
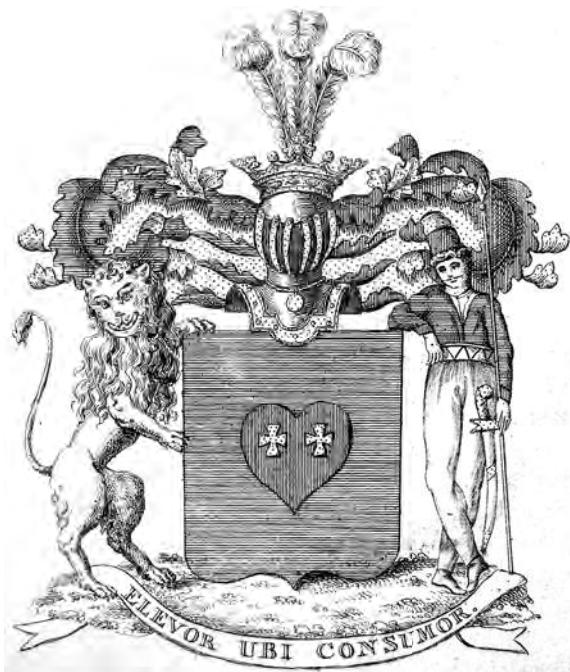
и Императорского Величества
Полковникъ Полтавский Василь Кочубей

Автографи Василя Кочубея 1730, 1731 рр., полтавського полковника

цими посадами Василь Леонтійович увійшов в українську історію. Так сталося, що Василь Кочубей уособлював ту частину козацької старшини, яка пов'язала своє майбутнє з Росією, а Іван Мазепа – тих, хто бачив Україну незалежною державою. Конфлікт між цими авторитетними особами був неминучий. Тим більш, що він ускладнився залицянням старого гетьмана до юної доньки Кочубея. Останній конфлікт має для нас важливе значення, бо в ньому Василь Кочубей виступає ревним християнином, для якого такі стосунки старця і молодіці були неприйнятними. Як відомо, зіткнення можновладців мало трагічні наслідки як для них особисто, так і для Гетьманщини вцілому. Доля спадкоємців генерального судді була щасливішою. Кочубеї породичалися з такими відомими старшинськими родинами, як Апостоли, Чуйкевичі, Оболонські, Безбородьки, Томари, Скоропадські, Лашкевичі, Туманські, Милорадовичі. Вони здобули уряди полковників, генеральних обозних, отримали чини камергера, таємного радника, сенатора. Віктор Павлович Кочубей 4.04.1799 р. став графом, а з 6.12.1831 р. – князем, обіймав посади канцлера, голови Державної ради Російської імперії⁷.

З літератури відомо, що Кочубеї користувалися трьома гербами: дворянським, графським та князівським⁸. Коли з'явилися два останні, зрозуміло з вищесказаного. Щодо першого – точна дата невідома. Проте, враховуючи, що

Василь Кочубей був генеральним писарем з 1687 до 1699 року⁹, можемо припустити, що саме у цей період і уживається названий герб. По-перше, наявність печатки з відповідним гербом вимагали посада і соціальний статус Кочубея, по-друге, саме на ці часи припадає конституювання старшинського прошарку українського суспільства, який розглядав себе спадкоємцем шляхти з притаманними їй атрибутами: гербами і печатками. Один з перших офіційних описів герба знаходимо у книзі „Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи”, яка була надрукована Сенатом у 1798 – 1816, 1836 рр.: „**Въ щитѣ имѣющимъ голубое поле изображено красное сердце, на которомъ означены два золотые креста. Щитъ увѣнчанъ обыкновеннымъ дворянскимъ шлемомъ съ дворянскою на немъ короною, и тремя строусовыми перьями. Наметь на щитѣ голубой и красный подложенный золотомъ. Щитъ держатъ съ правой стороны левъ, а с лѣвой воинъ в малороссийской одеждѣ имѣющий въ рукахъ копье остроконечіемъ въ верхъ подъятое. Подъ щитомъ девизъ: **ELEVOR UBI CONSUMOR**” (арк.49, № 49)¹⁰. Відомий російський геральдист О. Лакієр трактував головні фігури цього герба таким чином: „Герб Кочубеев останется навсегда свидетельством преданности государю и отечеству, запечатленной некогда кровью Василия Леонтьевича Кочубея, который в качестве генерального**

Дворянський і князівський герби родини Кочубеїв

малороссийского судьи открыл Петру Великому измену Мазепы и по проискам гетмана пал на плахе. В ознаменование того потомству Кочубея пожаловано в герб красное сердце с означенными на нем двумя золотыми крестами, положенное в голубом поле. Это родовое знамя Кочубеев помещается в графском и княжеском гербах этой фамилии”¹¹. Перед нами – приклад використання української символіки в інтересах російської імперської влади. Справа у тому, що названу символіку Василь Кочубей використовував задовго до трагічних подій 1708 р. На це вказують виявлені нами у фондах Чернігівського обласного історичного музею його печатки 1696 та 1701 рр. На них бачимо у щиті серце з двома хрестами під коронованим шоломом, увінчаним трьома пір’їнами. Намет у вигляді стилізованого рослинного орнаменту. На одній печатці через абрєвіатуру указані ім’я, прізвище і посада, а на другій – тільки ім’я та прізвище. Щит, шолом, корона, намет – це ознаки шляхетної гідності. Про причини їхньої з’яви у гербах української шляхти вже йшлося. Тим більш, що Кочубей, на відміну від багатьох представників новоявленої шляхти, мав справді благородне походження, нехай і татарське. Щодо серця і хрестів, справа складніша. Відомо, що татарські беї та мурзи не мали гербів, тому скористатися родинними знаками Кочубей не міг. На нашу думку, він просто пішов за практикою тих часів, коли

військово-релігійний світогляд формував і відповідну символіку. Комбінації таких християнських символів, як хрест, серце, зірки, місяць з шаблями, списами, луками, стрілами часто бачимо на різноманітних речах, що побутували в Гетьманщині. А найчастіше ці комбінації зустрічаємо саме на гербах. З цього приводу слухну думку висловив у свій час В. Лукомський: „Тем не менее, на ряду с этим обычным источником, откуда черпало малороссийское дворянство отличительные знаки”¹², в среде его представителей возникают подчас стремления создавать и свои, оригинальные гербы. Сначала весьма бедные элементами и простые по композиции (обычно – сочетания меча и стрелы, креста и сердца), они приобретают впоследствии характер вполне законченных и оригинальных родовых гербов, дающих некоторое представление о самобытной малороссийской геральдике”¹³. Таким чином, тогочасна геральдична мода та релігійний менталітет Василя Кочубея і вплинули на обрання ним зазначеної символіки. Нижче ми подаємо виявлені печатки за такою схемою: ім’я власника печатки, його посада, назва і дата документа, на якому виявлена печатка, інвентарний номер, техніка виготовлення відбитку із зазначенням кольору воску або сургучу, форма печатки, її розмір, опис зображення на печатці з розшифровкою абрєвіатури.

ОПИСИ ПЕЧАТОК

1. Печатка Кочубея Василя, генерального писаря, лист до Івана Забіли від 27 листопада 1696 р. (інв. № Ал 359, док. № 9). Паперово-воскова, на червоно-коричневому воску, восьмикутна, 23x21 мм. Зображення: у щиті серце, в якому два хрести, над щитом коронований шолом з трьома пір'їнами, навколо щита рослинний орнамент та літери – «В К П В И Ц П В З Є» («Василий Кочубей Писарь Войска Их Царского Пресветлого Величества Запорозкого Єнеральный»).

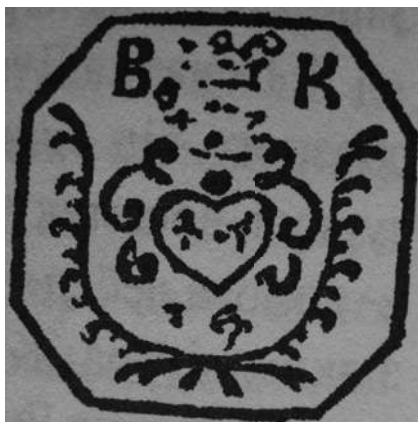
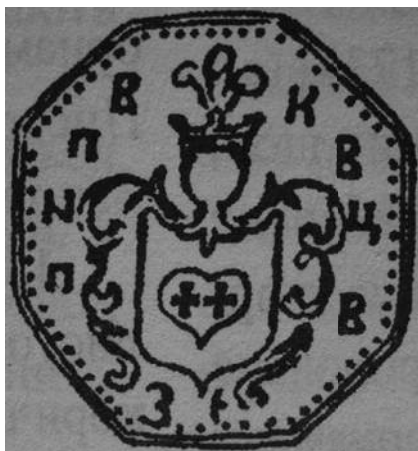
2. Печатка Кочубея Василя, генерального судді, лист до Івана Черниша від 15 червня 1701 р. [інв. № Ал 359, док. № 11]. Паперово-воскова, на чорному воску, восьмикутна, 23x22 мм. Зображення: серце, в якому два хрести, над ним коронований шолом з трьома пір'їнами, обабіч якого літери «В», «К» («Василий Кочубей»), серце обіймають дві гілки та рослинний орнамент¹⁴.

Печатки Василя Кочубея. Писаря, 1696 р. Судді, 1701 р.

Печатки Василя Кочубея. Полковника, 1730 р., 1731 р.

Малюнки печаток Василя Кочубея. Писаря, 1696 р. Судді, 1701 р.

3. Печатка Кочубея Василя, полковника полтавського, дозвіл від 23 травня 1730 р. [інв. № Ал 501/12/14], „продажний затис” від 21 грудня 1731 р. [інв. № Ал 501/11/18]. Паперово-воскова, на чорному воску, й на червоному сургучі, овальна, 25х24 мм. Зображення: у щиті серце, в якому два хрести, над щитом коронований шолом, обабіч щита рослинний орнамент.

ПРИМІТКИ

- 1 Гавриленко В. Українська сфрагістика: Питання предмета та історіографії. – К., 1977. – С. 47.
- 2 Там само. – С. 48.
- 3 Слабченко М. Матеріали по малоросійській сфрагістике. – Одеса, [б.д.].
- 4 Лукомский В., Модзалевский В. Малороссийский гербовник. – К., 1993.
- 5 Кучук у перекладі з татарської мови – жайворонки, а бей вказує на шляхетне походження // Гринченко Б. Словарь украинского языка. – К., 1958. – Т. 2. – С. 295.
- 6 Родословная дворян и князей Кочубеев // Черниговские губернские ведомости. – 1890, 20 мая. – № 39. – С. 4; Лукомский В., Модзалевский В. Значач. праця. – С. 83. Кривошея В. Українська козацька старшина. – К., 2005. – С. 15. В останньому виданні через недогляд автора В. Кочубей не згадується на посаді генерального судді.
- 7 Родословная дворян и князей Кочубеев. – С. 4.
- 8 Лукомский В., Модзалевский В. Значач. праця. – С. 81-83.
- 9 Кривошея В. Значач. праця – С. 15.
- 10 Ми скористалися фрагментами цієї книги, що зберігаються у Чернігівському обласному історичному музеї ім. В.В.Тарновського (далі – ЧОІМ), інв № Ал 504/89.
- 11 Лакнер А. Русская геральдика. – М., 1990. – С. 358.
- 12 Мається на увазі польська геральдика.
- 13 Лукомский В., Модзалевский В. Значач. праця. – С. XX.
- 14 Слабченко М. помилково приписує Василю Кочубею печатку Генерального військового суду від 3.12.1707 р. // Слабченко М. Значач. праця. – С. 7. Нами виявлено у фондах ЧОІМ дев'ять печаток (інв. № Ал 359, Ал 395), з автентичними описами Г. Милорадовича, на якого посилалася дослідниця.